

VAN GÖLÜ ÇEVRESİ AĞIZLARININ ÖZELLİKLERİ

HAMZA ZÜLFİKAR

On yıla yakın bir süreden beri Doğu Anadolu ağzlarından derlediğim halk ağzı metinlerinden birkaç örneği, bu yerinde bir girişimin ürünü olan *Ömer Asım Aksoy Armağanı* içinde yayımlamakla Onun halk ağzına verdiği önemi, yaptığı hizmetleri anmak istiyorum.

“Van Gölü Çevresi Ağzları” diye planladığım geniş bir çalışmanın küçük bir ürünü olarak aşağıdaki metinleri ve bu metinlerin sesbilim açısından incelemesini vereceğim. Bugüne kadar açıklığa kavuşmamış olan bu bölgenin ağzları, az da olsa, böylece aydınlanmış olacaktır.

“Van Gölü Çevresi Ağzları” üzerinde bugüne kadar pek az durulmuştur. A. CAFEROĞLU¹, kitabının 3-50. sayfaları arasında Van ve yöresinden metinler vermiştir. Aynı kitabın 53-70. sayfaları arasında da Bitlis ve yöresinden derlenmiş metinler yer almaktadır. Bitlis ve yöresinden derlenmiş metinlerin 13 satırlık bir bölümü Bitlis, geri kalanı da Ahlat ağzı ile ilgilidir. Gerek Van ve gerekse Bitlis illeri ve yörelerinden derlenmiş bu metinlerin çoğu manzumdur. Ayrıca A. CAFEROĞLU’nun bölgemizden derlediği bu metinler², ilk çalışma olması yüzünden yer yer ses özelliklerini yansıtmaktan uzaktır. Bu derlemenin yanı sıra benim³ bu yöreden derlediğim halk edebiyatı örnekleri vardır.

1 CAFEROĞLU, A., *Anadolu İlleri Ağzlarından Derlemeler* (Van, Bitlis Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzları) İstanbul Ün. Ed. Fakültesi no: 487, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1951, 288 s.

2 Bitlis’te güneşin doğması için çocuklar arasında söylenen bir yakanış, aşağıdaki biçimde yazıya geçirilmiştir.

I

Güneş güneş gel gel
Baban evinde toydur
Dolma pılav boldur
Ya üstünde goldur

Oysa bu yakanış ses değerlerine göre gerçek biçimi şöyledir:

Güneş güneş gel gel
Babañ evinde toydü
Tolme pılav boldü
Yağı üstünde boldü

II

Gare kız at çaya
Gırmızı gızın al gel
Mehs pavucun gi gel
Kehlan atan bin gel

Kere kızın at çaye
Kırmızı kızın al gel
Mehs pavucun giy gel
Kehlan atañ bin gel

3 ZÜLFİKAR, H., *Bitlis’te Derlenmiş Atasözleri, Deyimler, Alkış, Kargış ve Bilmeceler*, Türkoloji D. III.c. 1968 65-105 s.

Van Gölü çevresi, tarihin her döneminde ilgi çeken hareketli bir bölgedir. Sarp ve aşılması güç dağlarıyla, otlakları, yaylaları ve temizlik kaynağı sodalı gölüyle birçok boy ve devleti kendine çekmiş, pek çok kez el değiştirmiştir. Ermeniler ve Bizanslılardan kalma kiliseler, kaleler ve mezarlarla Selçuklular, Mervaniler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılardan kalma kümbetler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler, kaleler ve mezarlar bu bölgedeki nüfus kalabalığını gösteren ve uygarlık düzeyini yansıtan önemli yapılarıdır.⁴ Malazgirt'te, Erciş'te, Reşadiye'de, Gevaş'ta özellikle Ahlat'ta, Bitlis'in merkez bucağı Güroymak'ta, köylerinden olan Yukarı Morh ve Kaleli (Mişkan) 'de geniş alanlara yayılmış mezar taşlarındaki koç, koyun, at, kılıç, kalkan sadak süslemeleri yanında özellikle Şamanizmle ilgili olabilecek türlü motifler ve ölüm nedenlerini yansıtan mezar taşlarındaki işlemler dikkate değerdir. Bütün bunlar, bölgenin büyük bir mücadele alanı olduğunu, gelmiş geçmiş uygarlıkları yansıtmaktadır.

Türklerin Van Gölü çevresine gelişleri Anadolu'nun alınmasından öncedir. Yeni yurtlar bulmak, Batı'nın verimli zengin topraklarından yararlanmak, özellikle Nişapur ve çevresinde sıkışıp kalan Türkmenlere yeni yerleşme bölgeleri kazandırmak ve İslamiyetin sınırlarını genişletmek amacıyla Selçuklu orduları, 1018 yılından Anadolu'nun fethine kadar olan süre içinde birkaç kez bu bölgelere gelmiş, buradan Anadolu içlerine akınlar yapmışlardır. Düzenli ordularla ilk kez bu yörelere gelen ÇAÇRI BEĞ'dir. 1018'de buraları dolaşan ÇAÇRI BEĞ, geri Buhara'ya dönmüştür. Bunu araklarla Türkmen akınları izlemiştir. 1054'te TUĞRUL BEĞ, gölün kuzey-batı kıyılarını alarak Malazgirt'e yönelmiştir. Van Gölü çevresi ile Bitlis ve Diyarbakır o yıllarda Mervanî emirlerince yönetilmekteydi. TUĞRUL BEĞ, bu bölgelerin gene Mervanî yönetiminde kalmasına izin vermiş daha sonra bu yörelere gelen Alparslan da buna uymuştur. Bu durum 1084 yılında Selçuklu emiri FAHRÜ'D-DEVLE MUHAMMED BİN CÜHAİR'in Van'dan Diyarbakır'ı da içine alan bütün bu bölgeleri Mervanilerden alarak Selçuklu topraklarına katmasına kadar sürmüştür. Böylece 1050 yıllarından beri bu topraklara gelen Türkmen boyları, örgütlenerek kendi yönetimlerini, kendi beyliklerini kurmaya başlamışlardır.

Selçuklu devletinin Türkmenlere yurt bulmak ve onları yerleştirmek düşüncesine bağlı olarak Doğu Anadolu'da kurulmasına yardımcı olduğu beyliklerden biri Güney-doğu Anadolu'da ve Suriye'nin kuzeyinde Elazığ'a kadar uzanan bölgelerde bulunan Artuklulardır. Mengüçük Beyliği Erzincan, Kemah ve Divriği bölgelerini yurt edinmişlerdir. Sökmenliler ise Ahlat'ta bulunmaktadır. Kaynaklar bunlara Ermenşahlar da derler. Bu devlet kurulduğundan

(1100) kısa bir süre sonra Van'dan Bitlis'e, oradan Silvan'a, kuzey-batıda Muş ve çevresine kadar yayılmışlardır. Bu beyliklerden biri de Bitlis'te bulunmaktadır. Dilmaçoğulları adı verilen bu beyliğin kurucusu DILMACOĞLU MEHMET BEĞ'dir. Onun oğlu TOĞAN ARSLAN kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Bitlis beyi olarak önceleri Sökmenlilere daha sonra da Artuklulara katılmıştır.⁵

Bu tarihi bilgilerin ışığı altında Türkçe'nin, yerleşik hayata geçen Türkmenler eliyle bölgemizde 1100 yıllarından bu yana geçerli bir dil olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa 1046 yıllarında Mısır'a gitmekte olan gezgin NASİR-İ HUSEV Ahlat'ta Arapça, Farsça, Ermenice konuşulduğunu yazar.⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkler çoğunlukta olarak bu bölgelerde Ermeni, Kürt ve öteki Yakubî, Süryanî gibi topluluklarla birlikte yaşamışlardır. Bu topluluklar içişlerinde, ibadetlerinde serbest kalmışlardır. Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra anlaşmazlıklar ve çekişmeler baş göstermiş ve bu durum gittikçe düşmanlığa dönüşmüştür. İç çekişmeler, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne bağlı olarak artmış, huzursuzluklar büyümüştür. Rusların 1914 yılından başlayarak bu yörelere gelişleriyle yerli halkın özellikle şehirlilerin hepsi güney illerine göç etmiş ve bu toprakları Ruslara bırakmışlardır. 1917 yılında Rusların çekilmesiyle buralara geri dönmüşse de eski nüfus kalabalığına hiçbir zaman erişilememiştir. 1897 (h. 1316) tarihli *Bitlis Salnamesi*'nde⁷ Bitlis'in nüfusu 400.000 kişiye yakın olarak gösterilmektedir. Oysa 1940 sayımında ilin nüfusu yalnızca 68.825 kişi kadardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1930 yıllarına kadar aşiret beylerinin zulüm ve baskıları, can ve mal güvensizliği, soygunlar, rahat yolculuk yapamama korkusu asayişsizlik bu bölgeyi kasıp kavurmuştur. Bu durum Cumhuriyetin kurulması ve kökleşmesine kadar sürüp gelmiştir. Başlangıçtan Cumhuriyetin kuruluş ve kökleşme dönemlerine kadar bu yöredeki kargaşalık ve huzursuzlukları belgeleri ile ele almış olsaydık Cumhuriyetin bu bölgeye getirdiği güven ve iç barışı daha iyi anlamış olurduk. Ancak, konunun sınırlı olması yüzünden bölgenin tarihini gereği gibi ele alamadığımız gibi özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyete kadar olan olayları da işleyemedik.

Van Gölü çevresinde konuşulan ağızların ilgi çekici yanları vardır. Gölün güneydoğu şeridinden içerilere gidildikçe Türkçe'ye rastlanmazken gölün Van ve çevresinden başlayarak Tatvan'a kadar olan kıyı şeridinde Türkçe geniş ölçüde yaygındır. Doğu Anadolu'nun kuzey ve kuzeybatıya açılan bu kıyı

4 APTÜRRAHİM ŞERİF, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, 104 s. + 22 levha. KARAMAÇARALI, B., *Ahlat Mezartaşları*, Selçuklu Tarih ve Medeniyetleri Enstitüsü, Güven Matbaası, Ankara 1972, XI+ 292 s. + CXLIII levha. KAFESOĞLU, İ., *Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Arkeolojik Tetkik Seyahat Raporu*, İstanbul Ün. Ed. Fakültesi D. İstanbul 1949, 1. c. 1. s. 181 s.

5 TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu yayını, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973, 275 s.

6 *Sefername*, Tahran 1340, 8-12. s.

7 Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi 29419 ve A 11/1869.

şeridi üzerinde Erciş, Adilcevaz, Ahlat'ta Türklerin bu bölgelere geldikleri günlerden bugüne Türkçe varlığını sürdürmüş ve özelliklerini yitirmemiştir. Kıyı şeridi üzerinde kurulmuş bu ilçelerin uzak mahalleleri geride bırakıldığına, içerilere doğru Türkçe duyulmaz olur. Gölün güneyinde 25 km kadar içeride bulunan Bitlis'te de durum böyledir. Şehir sınırları aşıldığında her yönde, bucaklarına ve köylerine hatta Adilcevaz, Ahlat ve Tatvan ilçeleri dışında öteki ilçelerinde Türkçe konuşanların oramı azalır. Bunlar Türkçe'yi ya sonradan öğrenmiş ya da şehir merkezinden buralara gelip yerleşmiş kimselerdir. Böylece bölgemizde ağız çalışması yapılabilecek en elverişli yerler Van ve yöresi, Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Bitlis'tir. Bitlis'in Van Gölü kıyısında bir ilçesi olan Tatvan ise son yirmi yıl içinde oldukça büyümüş, ilçeye büyük göçler olmuştur. Özellikle köylerden ve çevre illerden gelenlerle büyük nüfus artışı olmuştur. Bunlara Karadeniz bölgesinden gelen göçmenleri de eklersek Tatvan kendi ağız özelliklerini yitiren bir bölge durumuna gelmiştir. İlçenin yerli halkını bulmak da oldukça güçleşmiştir. Bu durum karşısında Tatvan Türkçe ağız derlemesi yapılabilecek bir bölge durumundan çıkmıştır.

Burada biz, daha çok Bitlis il merkezi ile Ahlat'tan derlediğimiz metinler üzerinde duracağız. Gölün kuzeyinde kıyıda yer alan Ahlat ile Adilcevaz ağız özellikleri yönünden önemli ayrıcalıklar göstermezler. Bitlis ili merkezi ise Ahlat'a göre ağız özellikleri yönünden önemli sayılabilecek ayrı özellikler taşır. Bu yüzden ayrıcalık gösteren bu iki bölgeyi karşılaştırmak amacıyla birlikte ele aldık.

Araştırmamızı hazırlarken özellikle seslerin yazıya geçirilmesinde güçlüklerimiz oldu. Bu güçlüklerin başında seslerin hangi işaretlerle gösterileceği gelmekteydi. Anadolu ağızlarının modern araç ve gereçlerle hazırlanmış bir fonetik alfabesi bulunmamaktadır. Her araştırmacının kendi bölgesinde değerlendirdiği ve bir işaretle sembolleştirdiği ses, bir başka araştırmacı için pek yarar sağlamamaktadır. Bir bölgede özel bir işaretle belirlenmiş bir sesin bir başka yurt köşesinde belirlenmiş bir sesle olan ilgisi ve yakınlığı kesinlikle ortaya konamamaktadır. Böylece belki aslında aynı değerde olan sesler, başka başka işaretlerle gösterilmiştir. Buna büyük ölçüde basımevlerinin kısıtlı olanakları da büyük bir etken olmaktadır. Her ses için verilen açıklayıcı bilgilerin yetersiz oluşu da bölgeler arasında bir ses yaklaşımının yapılmasını engellemektedir.

Son yıllarda yurdumuzda yapılmış olan ağız araştırmaları daha çok ses bantlarına dayanmaktadır. Bantlara kaydedilmiş olan bu metinler, daha sonra hiçbir araç ve gerece başvurmadan doğrudan doğruya kulak yolu ile yazıya geçirilmiştir. Bu bantları bir başka araştırmacı dinleyememekte ve kendi bölgesindeki seslerle bir ilgi kuramamaktadır.

Bize kalırsa öncelikle bir örgütlenme söz konusu edilmelidir. Üniversiteler, ya da ilgili kurumlar, bu geç kalınmış önemli konuya bir an önce

eğilip ses bantlarının bir araya getirilmesi çoğaltılması arşivlenmesi öncelikle yapılması gereken işlerin başında gelir. Böyle bir örgütlenme gerçekleştirildiğinde Anadolu ağızlarının fonetik alfabesi de kolayca yapılabilir, araştırmalarımız daha evrensel ve daha bir bütünlük içinde olur. Gerçi Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Başkanlığınca Anadolu'dan derlenmiş ses ve müzik bantlarının arşivlenmesi yapılmaktadır. Fakat bu çalışmaların amacı ağız araştırmalarına yönelik olmadığından istenilen yararı sağlayacağı inancında değiliz.

Bugün dünyada sesbilim büyük bir gelişme göstermiştir. Yepyeni yöntemlerle birtakım araç ve gereçlerden yararlanılarak pek çok yayın yapılmıştır. Türk sesbilimi de M. GROMMONT ve B. MALBERG çizgisinde kalmamalıdır. Ülkemizde Türkçe olarak yayınlanan sesbilim ile ilgili yayınlar daha çok bu iki ünlü sesbilimcinin eserlerine dayanmaktadır.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz örgütlenme gerçekleştirildiğinde yeni yayınların izlenmesi, bunların Türkçe'ye çevrilmesi ve Türkçe'ye uygulamalarının yapılması açılarından da önemli ilerlemeler sağlayacaktır.

Ünlüler

a: Yazı dilinde kullanılan a sesidir. Sesyığı (glottis) soluk alma durumundadır. Sesin söylenişinde organlar dinlenme (repose) durumuna çok yakındır. Ağız belirli bir ölçüde açıktır. Dil ağzın içinde rahat bir biçimde yayılmıştır. Böylece a sesi açık (open) ve dilin yatık olmasından dolayı da alçak (low) bir sestir. Sertdamak (palatal) ve yumuşakdamak (velar) durumlarına göre ortada (central) söylenir. IPA'nın⁸ a biçiminde sembolleştirdiği sestir. *alen, able, ilan, mañ.*

a: Kalın bir a sesidir. Bölgemizde geniş bir biçimde daha çok küçük dil (uvular), patlayıcı (plosive), ötümsüz k ve gene küçkdil, sızıcı (fricative), ötümlü ğ yanında söylenir. Başka durumlarda da bu sesin duyulduğu örnekler vardır. *kari, kalmış, rızki, çağırđi, sahap, arye.* Yazı dilindeki a sesinden ayrılan yanı küçkdil sesi oluşudur. Ağzın açıklık derecesi yazı dilindeki a sesine benzerse de dudak kasları yuvarlaklaşma yönünde azıcık gerilmiştir. Dil yatık ve alçak olmakla birlikte geriye doğru azıcık kabarıktır. Bu ses IPA'nın a biçiminde sembolleştirdiği sestir.

e: Yazı dilinde kullanılan ve kapalı olmayan e sesidir. Sağa ve sola dudak genişliği a sesinden daha fazladır. Kapalı e sesine (é) göre dudakların sağa ve sola olan genişliğinde önemli bir değişiklik yoktur. Çene açısı ya da ağız açıklığı yazı dilindeki a sesinden daha azdır. Bu yüzden bu ses yarı açık (half-open)

8 IPA: The International phonetic alphabet

bir sestir. Dil a sesinde olduğu gibi değil, azıcık yüksek (high)'tir. Bu özelliği ile de yarı alçak bir sestir. Gene çene açısı bakımından kapalı e ile eşit aralıktadır. Bir sertdamak sesi olup arkada söylenir. IPA'nın e biçiminde sembolleştirdiği e sesidir. *menim, gelmiş, vèrmes*.

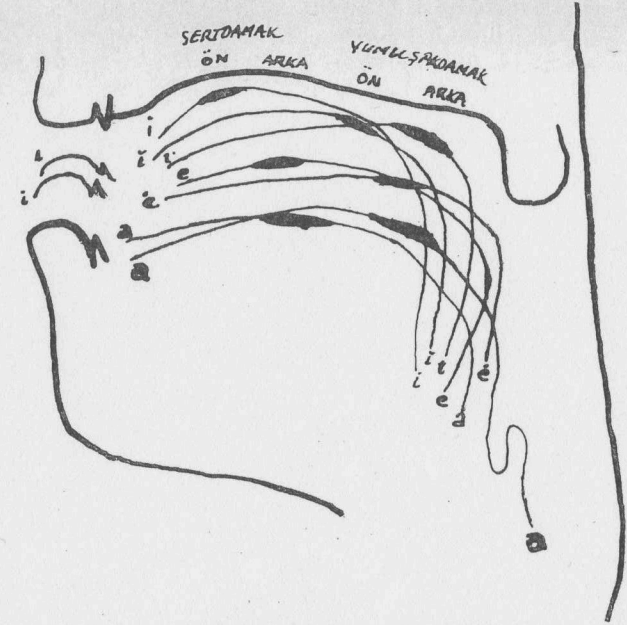
ê: Kapalı e sesi diye tanıdığımız ve bugün alfabemizde göstermediğimiz sestir. Yumuşakdamağa göre ortada söylenir. Dil sırtı a sesine göre daha kabarıktır. Bu yüzden bu ses yarı alçak (half-low) bir ses sayılır. Çene açısı da yarı açıktır. Fransızca'daki é sesine benzer IPA'nın e biçiminde sembolleştirdiği sestir. *vèrmedi, vère, èrmeni, èlese*.

î: Yazı dilindeki ı sesinden ayrılan bir sestir. Yumuşakdamak sesi olup önde söylenir. Bu ses Rusça'nın Ъ sesi değildir. Ъ sesi yumuşakdamak sesi olup daha gerilerde söylenir. î sesinin söylenişindeki ağız kapallığı yazı dilindeki ı sesine göre azıcık açıktır. Bu yüzden yarı kapalı (half-close) bir sestir. Dil sırtı tam yüksek değildir. Bu yüzden bu ses yarı yüksek (half-high) bir ses olarak tanımlanabilir. Sesin söylenişinde dil sırtının orta bölümü oynamaya girer. Yazı dilindeki ı sesinde ise, dil arkası oynamaya girer. Türkçe'ye özgü bir ses olduğunu sanıyorum *bîlû, bîz, kîz*.

ı: Yazı dilindeki ı sesidir. Yumuşakdamak sesi olup arkada elde edilir. Ağız kapalı (close) duruma yakındır. O yüzden kapalı bir ses olarak değerlendirilir. Dil sırtı bu sesin söylenişinde kabarık olduğundan bu ses yüksek bir sestir. IPA'nın ɔ biçiminde sembolleştirdiği bir sestir.

î: Yazı dilindeki i sesidir. Sertdamak sesi olup önde söylenir. Öteki î, ı seslerinden ayrılarak dil sırtının ön bölümü oynamaya girer. Dil ucu alt-dişlere dayalıdır. Dudaklar sağa ve sola doğru çok genişlemiştir. Ağız açısı î, ı seslerine göre daha dardır. Bu yüzden tam kapalı bir ses olarak tanımlanır. Dil sırtının tam kabarık olmasından bu ses yüksektir. IPA'nın i biçiminde sembolleştirdiği sestir.

AĞIZ	SERT DAMAK		ORTA	YUMUŞAK DAMAK	
	ÖN	ARKA		ÖN	ARKA
Kapalı	î			î	ı
Yarı kapalı					ê
Yarı açık		e			
Açık			a		a

Düz seslerin çıkış noktası

ü: Yazı dilinde kullanılan ü sesidir. Sertdamak sesi olup önde söylenir. Dudakların öne doğru büzülmesi açısından ilk sırada yer alır. Dudakların büzülme sınırı en dar olan sestir. Dilin damağa yakınlığı açısından da en yüksek durumda olan bir sestir. Ağız kapalıdır. IPA'nın y biçiminde sembolleştirdiği sestir. *düşmiş, sü, üzüm, Türyhleri*.

u: Yazı dilinde kullanılan u sesidir. Yumuşakdamak sesi olup arkada elde edilir. Dudakların öne doğru büzülmesi açısından ikinci sırayı alır. Büzülme sınırı dar olan bir sestir. Dilin damağa yakınlığı açısından da yüksek bir sestir. Ağız kapalı durumdadır. IPA'nın u biçiminde sembolleştirdiği bir sestir. *bulünmes, boğulmedi, kanun*.

ö: Yazı dilinde kullanılan ö sesidir. Sertdamak sesi olup öne yakın elde edilir. Dudakların öne doğru büzülmesi açısından üçüncü sırayı alır. Büzülme sınırı öteki yuvarlak seslere göre geniş durumdadır. Damağa yakınlığı açısından dil açıktır. Bu yüzden yuvarlak seslere göre en açık durumdadır. IPA'nın ø biçiminde sembolleştirdiği sestir. *görmiyen, döger, köle, öz*.

o: Yazı dilinde kullanılan o sesidir. Yumuşakdamak sesi olup arkada elde edilir. Dudakların öne doğru büzülmesi açısından dördüncü sırayı alır. Büzülme sınırı öteki yuvarlak ünlülere göre geniş durumdadır. Damağa yakınlığı açısından dil, alçaktır. Bu yüzden alçak bir ses olarak değerlendirilir. IPA'nın o biçiminde sembolleştirdiği bir sestir. *torpağ, kor, sandoh, soğti*.

Ünsüzler boğumlanma yerine (place of articulation) ve boğumlanma tarzına (manner of articulation) göre değerlendirilir. Boğumlanma yerine göre yapılan sınıflandırma dikey, boğumlanma biçimine göre yapılan sınıflandırma da yataydır. Ünsüzlerin söylenişinde boğumlanmanın tarzı içine girebilecek bir başka sınıflandırma da ünsüzlerin ötümlü ve ötümsüz diye sınıflandırılmasıdır. Organların basıncı ve sesin titreşim gücü göz önüne alındığında boğumlanma ötümlü ve ötümsüz olmaları bakımından bir ayrıcalık gösterdikleri deneysel sesbilimce ortaya konmuştur. Bütün bunlara göre bölgemizdeki ünsüzleri çizelgeye bakarak şöylece değerlendirebiliriz.

- b:** Çift dudak, ötümlü, patlayıcı. *baş, baci, baloş*
c: Sertdamak, ön, ötümlü, patlayıcı. *can, camuş, cahul*
ç: Sertdamak, ön, ötümsüz, patlayıcı. *çüt, çaroh, çatlah*
d: Diş-dişeti, ötümlü, patlayıcı. *delüg, demirci, degirman*
f: Diş dudak, ötümsüz, sızıcı. *fincan, fikir, fayde*
g: Sertdamak, arka, ötümlü, patlayıcı. *gece, eşege, delüg*
ğ: Küçükdil sesi, ötümlü, sızıcı. *ğem, tağ, ağzi*
h: Sesyarığı sesi, ötümsüz, sızıcı. *her, herif, hêç*
h: Boğaz boşluğu sesi, ötümsüz, sızıcı. *helvâ, heyvan, hekim*
h: Küçükdil sesi, ötümsüz, sızıcı. *bağmah, hırsız, heste*
j: Sertdamak, ön, ötümlü, sızıcı. *jan, jenderme*
k: Sertdamak, arka ötümsüz, patlayıcı. *kebab, keçe, kesmah*
k: Yumuşakdamak, arka, ötümsüz, patlayıcı. *kor, kutik, kafır*
k: Küçükdil sesi, ötümsüz, patlayıcı. *kuylemah, kapi, kaldı*
l: Diş-dişeti, ötümlü, yan boğumlanmalı. *leğır, lazım, legen*
m: Çift dudak, ötümlü, patlayıcı. *mendil, mızrah, morlendi*
n: Diş-dişeti, ötümlü, nazal. *ne, nizam, nehir*
ñ: Sertdamak, ön, ötümlü, nazal. *mañ, tañ, urtñ*. Ancak bu sesin nazal olma bakımından duyulma oranı zayıftır.
p: Çift dudak, ötümsüz, patlayıcı. *pace, peklevâ, pîre*
r: Diş-dişeti, ötümlü, sızıcı. *ref, rast, rehmet*
s: Asıl diş, ötümsüz, sızıcı. *sabah, sözi, saç*
ş: Sertdamak, ön, ötümsüz, sızıcı. *şen, şişman, şüşe*
t: Diş-dişeti, ötümsüz, patlayıcı. *tene, tavoh, tendur*
t: Diş-dişeti, ötümlü, patlayıcı. *tañli, taru, taş*
v: Diş dudak, ötümlü, sızıcı. *vâr, vèrmah, vîrmah*
y: Sertdamak, ön, ötümlü, yarı ünlü. *yazme, yel, yağmur*
yh: Sertdamak, arka, ötümlü, yarı ünlü. *eyhme, eyhti, göyh*
z: Asıl diş, ötümlü, sızıcı. *deniz, zibil, zar.*

Ses Özellikleri

Yazı diline göre ayrıcalık gösteren *g, h, h, k, t, yh* sesleri üzerinde biraz durmak gerekir. Bunların dışında yazı dilinin sertdamak, arka, ötümlü, patlayıcı *g* sesi, iki ünlü arasına girse bile yumuşamaz. Bütün özelliklerini korur. Söz başında *gez-, giy-, göyh* örnekleri yanında özellikle söz ortasında yumaşmadıklarına şu örnekleri verebiliriz: *degirman, eşege, egirmah, degü (<değil), büğülü (<bükülür), degenek (>deynek), egiri, ciger*. Ancak bunların ince sıradan ünlülerde görüldüğü gözden uzak tutulmamalıdır.

ğ: yazı dilinde kullanılan yumuşak *g* sesinden ayrılan küçükdil, ötümlü, sızıcı bir sestir. Titreşimi ve duyulma oranı yüksektir. İnce sıradan kelimelerde bile yumuşak **ğ** sesinde olduğu gibi *y* sesine yaklaşan bir özelliğe girmez, ancak *g* olarak kahr. Kalın sıradan ünlülerle kurulmuş kelimelerde bu özelliğini sıkıca korur. *bağle-, dağle-, soğan, tağ, toğri ağe* örneklerinde görüldüğü üzere bu ses kalın ünlülerle kullanılmaktadır. Bu sestten sonra bölgemizde ince sıradan ünlüler gelebilir. Fakat bu sestten önce ince sıradan ünlü bulunamaz. Ayrıca yumuşakdamak, arka, ötümsüz, patlayıcı *k* sesi bölgemizde söz sonunda *h* sesine dönüşür. *kağ (<kalk) kuymah, oturah, tağıldıh*. Sonses durumunda bulunan böyle bir kelime ünlü ile başlayan bir ek aldığında *h, g* sesine dönüşür. Kısaca *k* bir yandan *h*, bir yandan da *ğ* olabilir. *ırak > irah > irağ; varlık > vârlöh > vârlöğ; sandık > sandolh > sandoğ; kaşık > kaşih > kaşoh > kaşoğ, kuyruk > kuyrih > kuyroh > kuyroğ*. Ayrıca yabancı dillerden dilimize geçen kelimelerdeki (*ğ*) gayın sesi de bölgemizde bu sesle söylenir. *ğem* (غم), *bağvan* (باغوان), *ğurbet* (غربت).

Bölgemizde kullanılan ve içinde *h, h, h* seslerini bulunduran kelimeler bütünüyle Arapça'daki ses özelliklerini yansıtır.

h: *helak* (هلاک), *hezim* (هزم), *hücüm* (هجوم)

h: *rehmet* (رحمت), *seher* (سحر)

h: *helife* (خليفة), *hedeme* (خدمه), *ruhset* (رخصت)

k, k, bu iki ünsüzden ilki Türkçe kelimelerde de görülen yumuşakdamak, arka, ötümsüz *k* sesidir. İkinci *k* ünsüzü ise Arapça'nın etkisi ile bölgemizde *k* sesini de kendisine benzeten ve yabancılaştıran *k* sesidir. Bu ses yalnızca Arapça kelimelerde de değil, Türkçe *k* sesini de kendi çıkış bölgesine çekmiş Türkçe kelimelerde de görülen bir küçükdil, ötümsüz sestir. *k* sesine göre daha geride elde edilir. Bu ses için şu örnekleri verebiliriz: *kiz, karin, kurt, kapi*. Yabancı kelimelere de şu örnekleri verelim: *ketil* (كابل), *kelb* (كلب) *kiyamet* (قيامت), *kefes* (قفص).

yh, sesi *k* sesinden dönüşmüş belli kelimelerde görülen bir sestir. Aşağı yukarı bütün Doğu Anadolu ağızlarında aynı örnekler içinde izlenebilir.

seyhsen, eyhmek, beyhle-, üzühy, göyh, çeyhmece. İnce sıradan ünlüleri bulunan kelimelerle kullanıldığı gözden uzak tutulmamalıdır. *üzüyh* örneğinde görüldüğü gibi ünlü ile başlayan bir ek aldığımda serıdamak, arka, ötümlü g sesine dönüşürler. *üzüge*.

Bölgemizde yabancı dillerin özellikle Farsça'nın etkisiyle ünlüler arasındaki uyum bozulmuştur. Büyük ses ve küçük ses uyumları, değişmez tek bir ünlüsü olan ekler yüzünden pek çok yerde işlemez durumdadır. Öte yandan son heceler genellikle ince sıradan ünlülerle ya da bu tür ünlüleri bulunduran eklerle bitmektedir.

I. K a l ı n l ı k - i n c e l i k bakımından ünlülerin kelime içinde dizilişi Ahlat'ta bir ölçüde uyuma girer. Yabancı kelimelerin bir bölümü de kurala uymuştur. *karışık, toya, toydan Çubuklunı, süra, yaşım; neyçün, görek, ireller, gëttik; veziyet, heberi, mehlede, zeten, hekki hesteledi.* Bitlis'te ise, kalınlık-incelik bakımından kelimelerin yapısında ve eklerin eklenişinde daha büyük bir uyumsuzluk vardır. Bitlis'te yalın durumda bulunan kelimelerde bile çok kez kalınlık-incelik bakımından uyum görülmez. *kapi, baci, kari, ağı, kuyi, ode ahşem.* Aynı durum Bitlis'teki ölçüsünde olmamakla birlikte Ahlat'ta da görülür. *yari, abe, hoce, alti.* Kalınlık-incelik bakımından uyumun Bitlis'te özellikle ilk heceyi izleyen hecelerde işlemez olduğu üzerine pek çok örnek verebiliriz.

Ahlat'ta, Bitlis'te birçok ekin tek biçimleri kullanılır. Bunlar da uyumun bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle sonses durumunda bulunan dar ünlülerin ince dar düz biçimleri (i) kullanılır. Bunlara belirtme durum ekini, iyelik 3. tekil ekini, belirsiz geçmiş zamanın 3. tekil ekini örnek olarak verebiliriz. *tüzi (B), sabahi (B), çuvalını (B), işimizi (A), öldüğünü (A), babası (B), hizmetçisi (B), adi (B), oni (A), kızı (A). kahtı (B), tırdı (A), attı (A), devrildi (A), yazdı (A).*

Kalınlık-incelik bakımından uyuma aykırı olan ve yapılarını tek değişmez bir ünlüyle koruyan ekleri örnekleriyle sıralamaya çalışalım. Bunların gene de son hece durumunda olduklarını gözden uzak tutmamalıyız.

Yönelme durumu eki, Ahlat'ta incelik-kalınlık bakımından uyuma girerken Bitlis'te uyuma aykırı olarak yalnızca *e* biçimi kullanılır. *ögüne (B), yanine (B), one (B), mezarloğı (B), yapmağı (B), oğlana (A), başına (A), maki-neye (A), eskere (A).*

Bulunma durumu eki de yönelme durum ekinde olduğu gibidir. Bu ek Ahlat'ta uyumluyken Bitlis'te uyuma aykırıdır. *orde (B), fikrümde (B), altta (A), Ahlatta (A).*

Ayrılma durum eki ise her iki bölgede kalın ünlülü biçimiyle kullanılır. *evdan, sabunan (B), onnan (B), hocedan (A), sesnan (A), eskerdan (A), abemnan (A).*

Tamlayan durum eki de ayrılma durum ekinde olduğu gibi her iki bölgede tek biçimde kalın ünlüsüyle uyuma aykırıdır. *paceniğ (B), bunleriğ (B), seniğ (A), Ayteniğ (A).*

Çoğul ekinin kalın ünlülü biçimi Ahlat'ta, ince ünlülü biçimi ise, Bitlis'te uyuma aykırı olarak kullanılır. *koşılar (A), karılar (A), yapırlardı (A), edillar (A), atasleri (B), kumaşleri (B).*

Belirsiz geçmiş zaman 3. tekil ve çoğul eki -miş tarz eki olarak da ince ünlülü durumunu her iki bölgede korumaktadır. *kahtmış (B), bahtmış (B), vârmış (B), sohtmış (B), sızlemişler (B), katırçımı (B), ölmüş (A), almış (A).*

Geçmiş zaman bildiren -iptur biçimi ise yalnızca Ahlat'ta kullanılır. Bu ekin -ip parçasındaki ünlü kalındır. Kalınlık-incelik uyumuna ters düşer. *değişipsen, gelipsen.* Ekin -tur parçası ise düzlük-yuvarlık uyumuna aykırıdır. *alıptur, ya da alıptu.* Kars'tan başlayarak güneye Iğdır, Van, Erciş ve Ahlat'a kadar yer yer büyük ölçüde raslanan bu geçmiş zaman biçimine Ahlat'tan sonra raslanmaz. Ahlat bu ekin sınırıdır. Buradan güneye Bitlis'e, Diyarbakır'a, batıda Muş ve Elazığ'a doğru gidildiğinde artık bu biçim yerini doğrudan doğruya -mış ekine bırakmaktadır.

Belirli geçmiş zaman 3. tekil ve çoğul eki -di, -tı, gene tarz eki olarak -di, -ti her iki bölgede düz dar ince sıradan ünlüyle görülmektedir. *tırdı (A), aldılar (A), tutti (A), öldi (A), kahtı (B), koydi (B), bahtı (B), toldürdi (B), vârdi (B), çohtı (B).*

Geniş zaman eki -er Bitlis'te bu ince sıradan değişmez biçimiyle kalınlık-incelik bakımından sürekli uyuma aykırıdır. *bahter (B), ater (B), yaper (B), çışer (B).*

Yazı dilinde 1. çoğul istek kipi eki -ahm, -elim Bitlis'te incelik-kalınlık bakımından uyuma aykırı olarak -ah (<a-k) tek biçimi ile kullanılır. *vêrah, nêdah (<ne ed-e-k), otûrah, bekleyah.*

-dır bildirme eki Bitlis'te -dü, -tü biçimindedir. Yer yer son ses -r duyulursa da genel olarak -dü, -tü biçiminde bir yandan kalınlık-incelik bir yandan da düzlük yuvarlaklık bakımından kuralsızdır. *êledü, işdü, çohtü, bu nedü, Reme-zandü.*

Ad köklerinden eylem yapan -la, -le ekinin yalnızca her iki bölgemizde -le biçimi kullanılır. Dolayısıyla kalın sıradan köklerde uyumsuzluk ortaya çıkar. *kuyledi (<kuyu-la-di) (B), başler (B), sızlemişler (B), atle (A).*

II. D ü z l ü k - y u v a r l a k l ı k bakımından kelimeler içinde ünlülerin dizilişi Bitlis'te büyük ölçüde kurala bağlı değildir. *delü, çaroh, kıto, altun, üli, metro.* Ahlat'ta ise, düzlük-yuvarlaklık uyumu Bitlis'e göre biraz daha gelişmiştir. Genel olarak her iki bölgede de eklerin tek ünlüyle kalıplaşmış olması düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmuştur. Ayrıca sonses durumunda

olan dar ünlülerin yuvarlak biçimleri yerine dar düz biçimleri geçtiğinden bu ekler, yuvarlak kök ve gövdelere gelseler bile bu özelliklerini korumakta yuvarlaklaşma söz konusu olmamaktadır. Yalnız köklerde olduğu gibi eklerle genişletilmiş biçimlerlerde de yuvarlaklaşma oranı Bitlis'e göre Ahlat'ta biraz daha gelişmiştir. *çobanloḥ* (B) *çobanlıḥ* (A), *yapirih* (A) *yaperoḥ* (B).

Düzlük-yuvarlaklık bakımından uyuma aykırı olan, yapılarını tek ve değişmez biçimde koruyan ekleri örnekleriyle şöylece sıralayabiliriz:

İyelik 3. tekil ve çoğul kişi eki her iki bölgede de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyuma aykırıdır. *oḡli* (A) *oḡli* (B), *sözi* (A) *sözi* (B), *turumi* (A), *türumi* (B), *dömuzi* (A). İyelik eki orta hece durumuna geçtiğinde büyük ölçüde her iki bölgede de uyuma bağlanır. *çaroḡünü* (B), *gözünü* (B), *öldüğünü* (A), *boynuna* (A).

Belirtme durum eki her iki bölgede de uyumsuzdur. *tüzi* (B), *orucümü* (A), *oni* (B), *oni* (A), *çaroḡuni* (B), *küpi* (A), *buni* (B), *öldüğünü* (A).

—ıncı sıra sayı sıfatları eki ve —cı, —cu meslek ekinin son hece durumunda yalnızca düz dar ünlülü biçimleri kullanıldığından düzlük yuvarlaklık bakımından uyuma aykırıdır. *üçünci* (B), *dördünci* (B), *altıncı* (B), *katırçı* (B), *süci* (B), *bandüci* (A).

Belirli geçmiş zamanın 3. tekil ve çoğul kişi eki —dı, —ti gene belirsiz geçmiş zamanın 3. tekil ve çoğul kişi eki —miş düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırıdır. *koydı* (B), *toldürdi* (B), *döydiler* (B), *tutti* (A), *sürdi* (A), *tuttilar* (A), *töyhtilar* (A), *devrildi* (A), *vurdi* (A), *ölmüş* (A), *döymüş* (B), *görmüş* (B). Aynı durum yuvarlak ünlüsü olan ad soylu kelimelere eklenen tarz eklerinden rivayet ve hikâye 3. tekil kişilerde de görülür. *çohmuş* (B), *yohmuş* (B), *açülürmüş* (B), *nölmüş* (<ne ol-muş>), *yohṭi* (B), *yohṭi* (A).

Ekeylemin ihbar 1. çoğul kişi eki Ahlat'ta —ik biçiminde Bitlis'te ise, —oḥ biçimindedir. *kötüyik* (A), *kötüyoh* (B), *iyiyik* (A), *iyiyoh* (A). Ünlülerde görülen bu özellikten dolayı düzlük yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır. Gene geniş zamanın 1. çoğul kişi ekinde buna benzer bir durum görülmektedir. *otirik* (A), *otireroḥ* (B), *ohırh* (A), *ohyeroḥ* (B). Belirli geçmiş zamanın 1. çoğul eki Ahlat'ta kalın sıradan eylemlere —tuh, —dih, ince sıradan eylemlere ise —tik, —dik biçiminde gelmektedir. Bu ek yuvarlak sıradan eylemlere getirildiğinde ise, ı ünlüsü yuvarlaklaşmakta dolayısıyla hem incelik-kalınlık hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyuma girmektedir. *gëttik* (A), *yëdik* (A), *almadıh* (A), *kaḥṭih* (A), *ölduh* (A), *tutṭuh* (A). Bitlis'te ise yalnızca —doḥ biçiminde olduğundan hem kalınlık-incelik hem de düzlük —yuvarlaklık bakımından uyuma aykırı bir özelliktedir. *yidoḥ* (B), *gëtoḥ* (B), *almedoḥ* (B), *kaḥtoḥ* (B), *öldoḥ* (B), *tutṭoḥ* (B).

Düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumsuzluk gösteren eklerden bir de Ahlat'ta şimdiki zaman eki (—ir) ile onun olumsuz biçimidir (—mir). *ohirlar* (A),

otiriram (A), *oynirlardi* (A), *ölmir* (A), *sormirsan* (A), *tutmir* (B). Bitlis'te şimdiki zaman eki kapalı e ile —ér olarak tek biçimdedir. Kalın yuvarlak sıradan ve kalın düz sıradan eylemlere bile —ér olarak tek biçimiyle gelir. *ölér* (B), *alér* (B). Ancak sones r sürekli düşmekte ve ek çok yerde —é biçiminde duyulmaktadır. *kort kort edé* (B), *kizi kandiré* (B), *hardan gelésen* (B), *yanından gelérem* (B), *ohyérem* (B), *ohyéren* (B), *ohyéroḥ* (B), *ohyérsiz* (B), *ohyéle* (<oku-y-er-ler> *oh-y-er-le*) (B).

Geniş zaman eki Bitlis'te —ur, —er olarak ünlüleri değişmez bir biçimde görülmektedir *alü* (B), *verü* (B), *ölü* (B), *baḥer* (B), *éder* (B). Düzlük - yuvarlaklık bakımından —ur uyuma aykırıdır. *bilü* (B), *gelü* (B), *getürürdi* (B), *kapanü* (B).

Ahlat, Bitlis'in bir ilçesi ise de yukarıdaki incelemelerden anlaşıldığı üzere sesbilim özellikleri bakımından pek çok ayrıcalıklar göstermektedirler. Bu ayrıcalıklar yapıbilgisi özelliklerinde de büyüktür. Ahlat'tan başlayarak Van'a doğru ağız özellikleri bakımından büyük benzerlikler görülür. Bu benzerlikler Bitlis ağız ile karşılaştırıldığında aradaki ayrılıklar küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Bunda etnik yapının büyük payı vardır. Bu durum bizi temelde ayrı ayrı Türkmen boylarının bu bölgelerde yerleştiğine ve öteki dillerle olan etkileşimlerinin değişik olduğuna götürmektedir.

M E T İ N L E R

I/1. Bigün eve gidérdim Ḥesen Efendinin babası tüz çuvalini yaré yaré tüz töké. Baḥtım ki tüz beḥ kort kort edé¹. Men de türdüm düşündüm “Ula bu nedé?” Baḥtım mankalde yoḡün² kömürler vār, ataşleri koydi onüḡ çersine³ tüzü örtti zerine kömürleri kuyledi⁴, kaḥṭi gëtti evine. Kömür orde 5. keralé, sabaḥtan gelé çıkaré onleri koyé mankale. Ḥesen Efendi Zeydan Boḡazından yinerdi gelürdi işine. O bunüḡ üli⁵ babasidü. Onüḡ bi de ḥizmakari vārdi adi fikrūndan gëtti.

Bitlisli Hacı Selim Tahıncıoğlu (Yaş: 78, derleme yılı: 1970)

II/1. Levend aḡe gidé Edeneye⁶, ‘Entabe, kımsemez⁷ néré gidé. Orde dé dé⁸ neyse bi kız özüne elde edé. Kizi kandiré. Diyé “Biz çoḥ zengünoḥ, bizim melmekette gécede bi kat yataḥ sereroḥ, sabah ölen de oni ateroh.” Kız diyé “Ula⁹ bu nice bi işdü!” Kessem¹⁰ yımın neyse kizi alü gelü. Aḥşem ölü 5. tarü saplerini serer altine, bişé çeker zerine¹¹. Yatelle zerine. Sabah ölü kaḥer tarü saplerini ater. Arvat “Bu ne işdü?” diyer. Vāla diyer “Bizim yataḡımız budü, beḥ aḥşem sereroḥ, gündüz ateroh ḥeyvanın öḡüne.”

Bitlisli Hacı Selim Tahıncıoğlu (Yaş: 78, derleme yılı: 1970)

1. kork kort ét-: küçük küçük çukurlar aç-. 2. yoḡün: kalın. 3. çersine: içerisine. 4. kuyle-: kuyula-, göm-. 5. üli: ulu, büyük. 6. Edeneye, ‘Entabe: Adana’ya, Antep’e. 7. kımsemez: kimse bilmez. 8. dé, dé: derken. 9. ula: acaba. 10. kessem: kassem, yemin. 11. zerine: üzerine.

III/1. Bi erdan bi arvat vârmış. Bunlerin de bi kızı vârmış. Gel geç bu kız ölmüş, gece gündüz ağlemişle sızlemişle neyse bu kızı getürmişle, kuylemişle. Kızın babası katırcımış. Götürmüş gürbete. Bi girmi otüz gün geştöhtan sora gelmiş. Kapiyi döymüş bahmış kari kapiyi aşmê. Mege kari de boyne 5. mezarloğe bahê. Mezarlohte bi tenesi tezleme eyağının çaroğunu bağlê. Kari dimiş bu benim kızımın yanından gelê. Haman kari kaılmış herifin yanına getmiş. “Ke¹² herif sen hardan¹³ gelêsen? kızım mehbülenin yanından gelêsen?” Bu herif de itoğlit bişemiş. “He anem Mehbülenin yanından gelêrem” dimiş. “Ê Mehbüle nicedi?” Vâla diyê “Orde toy vârdi Mehbüle de 10. saşbağını istêdê, bi de bi lengeri helvâ istêdê.” Dimiş, “Vây kurban ölem senin ağzañ, ge haman tür birde men gidem helvâyi yapem” Neyse arvat haman çîher harye¹⁴ helvâyi başler yapmağê Tezleme¹⁵ getürü vêrû herife, bu alû helvâyi gider. Özi de otürü pacenin ögüne, gözünü tiker mezarloğe. Herif de kalmış kapide, döger döger bañer aşmez. Neyse arvat kapiyi açer. Herifi 15. “Sen ne yapêsen?” diyer. “Herif ge ge bañ ne öldi. Mehbülenin yanından bu herif geldi. Mehbüle bi lengeri helvâ bi de altun saşbağını istemiş.” Herif diyê “vâla bizim arvat delû ölmüş, êlese”. “Kız herif hangi terefe gëtti?” “Bu terefe gëtti” Herif haman peşine düşer, bañer yolde bi herif taşın dibinde oturê. O herif te Mehbülenin saşbağını götüren herifmiş. Herif buni görende 20. helvâyi taşın bi mabênine sohmış, kaılmış geşmiş herifin karşısına. “Nêre gidêsen ağê?” dimiş. “bi adem görmedin haman bi lengeri helvâ elinde yêdi gidêdi, yêdi gidêdi?” Diyer “Vâla men gördüm. Elinde bi lengeri helvâ haman yêdi gidêdi, bi de bi iki diyêdi, bi iki diyêdi gidêdi.” Bu herif edê ki ati çaptîre¹⁶ “Yo sen bèle yerişemesen¹⁷ one. O bi iki diyêdi gidêdi. Senin atın 25.eyağı dörttû, bi iki üş dört diyene kede zaman geçer one yerişemesen. Vê mañ ati tütêm, sen çap gêt one yeriş.” Vâla herif ati bunin elindan alû ate özi biner döner diyer “Vâla Mehbülenin helvâsini götüren menem seni yaldeden¹⁸ de menem Alahe ısmarledoh” Ati alû kaçer gider.

Bitlisli Nahide Eren (Yaş: 50, derleme yılı 1970)

Bêş Baciler

IV/1. Vârmış yoħmış Allahın kuli çoħmış. Melmeketin birinde bi şehîr vârmış, bu şehrin bi tek kapisi vârmış, kapi gece ölen de kapanû, gündüz ölen de açülürmüş. Bu şehird e bês baci vârmış. Herifleri bu bacileri döymişle atmışle kapiye. Kızlar de dimişle “Kaħın¹⁹ gidaħ babamizin evine.” Gelülle şehrin 5. kapisine baħelle ki aħşem ölmüş, kapi kapanmış. Nêdaħ nêtmiaħ²⁰ vâla otûraħ bu tuvarın dibinde sabahi bekliyaħ. Gece ölmüş başlemişle başlerinden geçeni annetmağê.

12. ke: hey. 13. hardan: nerden. 14. harye: yukariya. 15. tezleme: hemen. 16. çaptîr: koştur-. 17. yeriş-: eriş-. 18. yaldet-: kandırma. 19. kaħın: kalkın. 20. nêtmiaħ: ne et-me-y-e-lim.

En böyügi başler annetmağê:

Menim erim kuymaħ²¹ severdi. One kuymaħ yapmaħtan bêzar öldüm. Bi 10. gün gine iki çuval un, iki tıloħ²² beyhmez getirdi, didi “Arvat kaħ mañ kuymaħ yap”. Men de didim êle bi kuymaħ yapem ki haman ne zaman istese alem getirem koyem karşine. Kaħtım uni beyhmezi aldım gëttim kuyinin başine, onleri töyhtüm kuyinin içine. Bi ağaş te aldım elime karıştırdım. Aħşem öldi herif geldi. Didi “Mañ kuymaħ ya’ptin?” Didim “He yapmi-15. şem” Aldım perħeci gëttim kuyinin başine tıldurdım getürdüm kodüm ögüne. Didi “Arvat bu ne dū?” Didim “Sañ bi heşşem²³ kuymaħ yapmi-şem özañ toħtoli yi” Herif gëtti kuyiye baħti, meni döydi attı kapiye. Ê diyin gra²⁴ bunde benim kebaħetim ne dū?

İkinci baci diye “Türün bi de men sayem başime geleni.”

20. Menim herifim de bekkaldi. Eve her aħşem eşya getürürdi. Diyerdi “Ba sañ ne diyem, bunleri zayi êtme, kalsın remezane.” Men de getürdohlerini bi dolabe tıldurdım. Bigün pacenin ögüne oturdım, çayımı içtim, baħtım biri “Remezane Remezane” diyê, bağire. Kapiyi aştım didim “Remezane, Remezane” Baħtım bi yoğun herif döndi geldi. Didim “Senin adın Remez’andū? 25. Didi “He” “Ge ge beħtan düşmişem²⁵ senin eşyaların koymışem dolabe ge al.” Herif geldi çerye, dolapte ne kede eşya vârise vêrdim Remezane aldi gëtti. Aħşem oldi, herif geldi Didim “Ke herif bugün Remezane geldi yğdoğum eşyaları vêrdim tıldurdi torbesinde sevindi aldi gëtti.” Erim didi “Vây arvat sen benim evimi yıħtın, babañ evi yıħile kaħ çıħ dışari.” Meni döydi 30. attı kapiye.

Üçüncü baci didi “Vâla benim derdim daha çoħtū” Menim erim tüccardi. Evin de pacesi tükene baħêdê. Erim demdeke²⁶ kaħer kumaşleri ölçer keser saterdi. Bigün işi vârdi. Tükene men gëttim. Aldım mekesi elime, kumaşleri mêtro mêtro kestım toğredim. Didim “Herif reħet êtsin” Erim geldi “Sen 35. niye kumaşleri bèle kıto kıto êtmış sen²⁷?” Didim “Reħet reħet sat işte.” Vire vire meni attı kapiye Herife eyloħ êttim, o de mañ bèle etti.

Dördüncü baci didi “Vâla benim de herifim meni attı kapiye” Allah bilû benim de heç kebaħetim yoħti.

Menim erim altunçidi. Beyler bi gün bizi toye çağirdiler Men de 40. heştelendim gêtmağê mudarım²⁸ yoħti. Bari didim Kaħem bizavi²⁹ gönderem. Gëttim aħore, bizavi yiħedim, alledim pulledim, altunleri taħtım boynüne, gönderdim toy evine Aħşem öldi bizav gelmedi, merkimdan patledim. Baħtım herif geldi. Didi “Nolmış arvat?” Didim “Hal mesele bèle bèle” Vâla herif kaħti yerindan meni döydi attı kapiye.

21. kuymaħ: un çorbası. 22. tıloħ: tulum. 23. heşşem: epeyce. 24. gra: görelim. 25. beħtan düşmişem: baħtına,eline ayağna düştim 26. demdeke: dem dakika, ikide bir. 27. kıto kıto et-: küçük küçük parçalara böl- 28. mudar: medar 29. bizav: buzağ.

45. Beşinci baci didi "Türün bi de men annedem."

Menimki de sabunnan hınne saterdi. Mal gelende getürürdi koyerdi odeye. Men de didim "Herif evimiz tardü, bi ode yapaş." Didi "Vâla toğri diyesen." Kahtım devîrsi³⁰ gün hınneyi yoğurdum sabunleri de aldım elime bi kat sabun bi kat hınne, bi kat sabun bi kat hınne koya koya bi tuvar yaptım. 50. Aşşem öldi herif geldi didi "Bu ne işdü?" Didim vâla "Mesele bele bele" Menim kolümdan tütüti attı kapiye.

Vâla bu beş baci sabahe kede bele annedülle, annedülle sabah ölü kaşelle gidelle babaleri evine.

Bitlisli Nahide Eren (Yaş: 50, derleme yılı 1970)

I./1. Allaha inanesen men bu gece günahın boynüma ölsün yari gecede oyandım ikki yüz seyhisen altı kişi teskere alptü yani ölmüş. Hele bahara kede de ün tene, ün beş tene vâ. Kırk Kırkbêş elli dedin mi düş tuvarların dibine hırlda ki ölüm gelsin. Ele değil mi babam? Bu melmeketin türumi eledir 5. Vâllahi günahın boynüma olsun kırk kırkbêş yaşına girene kede onun bunun hekkına tecavüz et, kırk kırkbêş yaşından sura düş tuvarların dibine hırlda. Vâllahi bele, ha.

Allah Allah edir Mahmud hocedan tüz el bağlir, beki otüz adamın hekki vâ cebinde. Hoce götürir atir taşın zerine³¹.

10. Koşılar buni nasıl bülürsüz, koşılar buni nasıl bülürsüz?

Canım bunun ne altını kazırsan götür at yerinde oynasın ne emeli vârsa görsün.

Hangi adama kölgelenirsen o kölgeyi üstünden kesir alır. Baba tür görek ölmir ki kardeşim ölmir ki.

Ahlath Ökkeş Toktaş (Yaş: 35, derleme yılı 1973)

II/1. Adamın yerine gëttik, kar ha bu kede. Bu Hulusi ireller ireller dedim "Yav Hulusi heç olmassa beş deke tür bu ne veziyettir?" Bele tipi esir esir. Dedim "Hulusi tür başam hökmatın³² heberi vâ mı, buralarda köy olduğünü?" Bu türdi gëttim yeriştım gëttik bile bi köye girdik bi eve, aşşam 5. yatış sabahnan kahtış herife illahım³³ deyir ki men senin öküzün almanam. Baba tür bu işimizi görek, düşek yola onnan süra almırsan alma.

Ahlath Ökkeş Toktaş (Yaş 35, derleme yılı: 1973)

III/1. Bizim mehlede toy vârdi. Meni toya çağırdılar. Gëttik toya, daul zırna çalınirdi, karışık gençlar oynırlardi. Epëy kēf çıkarttılar. Oğlana dedim "Gelmişik senin toyaş, sen bizi heç sormırsan." Dedi "Mısafirsüz gelipsüz otı-

30. devîrsi: ertesi 31. zerine: üzerine. 32. hökmat: hükümet 33. illahım: illa,

rîrsüz" Dedim "Babaş nerde? Anası dedi "Biz biş diyemirik, haber edek gel-5. sîn" Neyse dediler gevi³⁴ tıraş ölecaş, geviyi getirdiler meydana. Daul zırna keşti. Geviyi tıraş ettikten süra, dediler "Gelin gele" Gevi damda almayı gelinin başına attı, vûramadi, sağdırlar sahanın içindeki meyveyi töhytilar gelinin başına, altta uşahlar karılar parayı topladılar, bu paralar berekettir, herkeş kisesına bıraşır. Aldılar gelini içeriye, artıñ toy halı³⁵ tağılmaya baş-10. ladılar. Biz de tağıldıñ. Gëdirken bize sorıllar "Nerden gelirsiz?" Ele usul sesnan "Toydan."

Ahlath İhsan Akbaş (Yaş: 50, derleme yılı 1970)

IV./1 Yaşım küçüyhtı fekr olduş, babam hesteledi. Onnan süra çobanlıh yaptım üş sene. Babam öldi. Dedim bi simsarlıh yapaş, neyse öldüş esger. Esgerligimi İstanbul'da yaptım. İstanbul Rumelikavağında. Esgerdan geldim anam dedi ki sen esgere gëttiñ gine de adam olamadın eñlağın daha beter değışip-5. sen, yav biz sennan nicedeceyik. Aben sözini tütürsän, ne deyirse karşı gelirsän. Men türdüm gëttiñ kardaşımnan bile ekin biçmege. Her gün tağda men kalırdım, bi gün de men geldim eve. Eve gelir gelmes kafam estı dedim men tağa gitmirem. Aldım başımı gëştım gëttım Tadvana. Tadvana gëttım Seke³⁶ yattım. İki tene uzun boyli adam geldi, dedi. "Sen burda ne yapırsan, 10. kardaşın tağda ekin biçir, makina tütuplar, anan da evde ağır, seni ayırlar sen ne yapırsan?" Men de aldım başımı gëştım gëttım Tadvana Ele de ac ölmüşam heddinnan fazla. Onnan süra gëttım Lazlara birez ekin biştım. Tatvanda Niyazi meni görir görmez dedi "Ulan Menduñ sen ne arırsan?" Dedim "gelmişen çalışmağa." Vay dedi "Ocağın batmaya Ahlatta iş yohmudır? Ekin 15. zamanıdır, millet ağaştan adam iştir." Dedim "Adam sen de men gelmişem çalışmağa. Haydi kerete atle makineye gët." Meni tütüti, attı makineye gëştım geldim Çubuhlunın yokuşunda makine devrıldı, az kaldı kalem makinenin altında, ele bi hadise de atlettım

Bigün de kardeşimin yanında ma'vinlik yapıram. Bittizdan çıhtım gel-20. dim Rehvaya lastigim top attı. Men de orucam susadıñ lastığı söyhtüm, yaptım girmi otuz metre gëttım gına top attı. Maaşım da zeten kırkbêş lira. Aben men buni yapmıram. Niye yapmırsan vâla yapmıram Abennan döğüşüm. Neyse geldik Tadvana mejbür kaldım orucümü yedim. Abem de oruc degir, tütür, men küçügem tütütm o tütmedi. Bu iş maş yaramaz dedim 25. çıhtım.

Bigün de sabah abem dedi tüz gelesen. Kahtım gëtmege. Gëttım, dedi "Niye geş gelipsen?" Dedim "yatırdım oyadamadım maş tokat vürdi. İştte bele. Bi zaman nedenem nêtmeyem, yemek yebülmedik, kaldıñ ac. Kafama koydılar ehliyet al. Şofirlik yaptıñ, onanan da biş beceremedik. Şim-30. diyese komisyonluş yapırış. Allah sonmızı her ede Allahuma şükredir oturiram.

34. gevi: güvey. 35. halı: halkı. 36. Seke: bir yer adı.

Diyarbakırdadıh onnan barabar gëttik oynamaya, Ahmunuñ çocuh-lari şofir Osmanıñ kızı Aytenıñ kulağınnan küpi³⁷ çıharttılar. Annesi dedi “Niye sahap ölmadıñ küpi çıharttılar kulağınnan?” Dëdim “Eyağımda eyak-35. kabi yohti, koşayım alayım.” Dedi “Allah belanı vërsin eyakkabili mi insan çoñ kaçer yoħsa eyakkabisiz mi?” Sen yenneyaħ³⁸ daha iyi kaçerdıñ niye küpi almadıñ?” Aldılar gëttiler Vâla mendan biraz tarıldı, kulaħlarını de tütüti çeyahı men de ağılya ağılya gëttim eve.

Ahlath Menduh Gülşen (Yaş: 30 derleme yılı 1973)

V/1. Geçen sene gëttim Vâna. Benim çocuhlar orda mutahıtlıh yapırlardı. Orda beyhçi Hüseyñ vârdi, oni kâvarlardı³⁹. Onnarıñ bi de Keyserili bi midirleri vârdi. Dëdim “Hüseyñ beni tanıştırab’ülürsen midirnen?” Çıhtım onunnan konuştım. Urusyadan bi ki baş aştım. Dëdim “Midir beg bülür mi-5. san ben cahılam feket çoñ gezmişem.” Dedi “Hele annat göreğ.”

Pasınlarda esir olduħ. Ben Urusca bülürem, Urusca öğrenmişem dëdim. Türyhcenin baş tercümanı diyin bene bi vesika vërdiler. Bi zaman ğeste-hanede kaldıh, bi zaman süra bizi Sibiryaya sevk ëttiler. Kerevana aldıh, bi gün baħtıh kerevananıñ çersinde domuz eti çıhtı. Unyeddi bin kişi Türyh esiri 10. vârdi orda. Yüzbaşıya süledim biz Türkük biz bülümüyerekten yëdik, biz domuz etini. yëmenik. Dedi “Vâliye süleyem” Vâli beni çağırđı, dedi “Yer-siz yiyiğ, yimessiz zehrimar⁴⁰ yiyiğ” Bi kaş gün süra dëdiler bi paşe teftişe gelir. Bülümürem Nigolay midi, yoħsa Nigolanıñ ma’vini midi? Dëdiler “Türyhler düzülecek” (buni içem konışam) Urus kumandani geldi, esirleri düzdüm, dë-15. dım “Sağdan gelirse sağa soldan gelirse sola selam vërillar, Paşe ‘zıro’ diyir bağırillar ‘ızdarovit’ diyen vaht merħaba paşe ğezretleri diyirsiz” Paşe geldi baħ kumandasi vërdim, hazır olduħ, gëştım karşıya. Herif ‘ifrit⁴¹ bişë burdan çeri girmes. “Nasıl, ëyi misiz?” dëdi. Dëdim “Vâllahi ëyiyik yalanız bi şëden kötüyik.” “Neden kötısiz?” Dëdim “Sarıkemiş cebhesinde bizi kanun ayında 20. esir tütütiler tütütlari vaht bize dëdiler ki sizi Sibiryaya sevk ëdeceyik Siz orda ‘yaş⁴² olacaħsız” Kumandan dëdi “Doh docna = Evet ëledir.” O kuman-dan bizi esir tütüğü zaman dëmedi sizi dinizdan çıhardacayıh. Muhammed, üm-metine domüzi yasaħ ëtmiş, biz bülümüyerekten ki sene burda domüz etini yëdik, süra derişini gördük yemeğın çersinde. Altı yëddi gün kerravana almadıh (Vâliyi 25. elimnan işaret ëttim) vâli yersiz budür yimessiz zehrimar yiyiğ istikakız budür” dëdi. Paşe sürdi “Peki yëmegin nedir?” “Yëmegüm odür biz kuur-şun atmişik size, Alman Avustural da kuurşun atıplar size. Bizim günahımız nedir?” Türyh eskeriniñ çersinde kesap da vâfirinci de vâfir bandüci de vâfir, muzkaci⁴³ de. Neyçün mutbaħlarımızı ayırmırsız?” Cebinnen bi defter 30. çıharttı, yazdı yazdı. “Peki bi diyecağın vâfir mi?” “Yoħ” dëdim. Bële üş

37. küp: küpe. 38. yenneyaħ: yalın ayak 39. kâv-: kov-. 40. zehrimar: yılan zehiri. 41. ‘ifrit: babayığıt, 42. ‘yaş: iaş 43. muzkaci muzkaci

def’a yuħardan aşığı sızdırdı baħtı dedi “Sen ne millettensin?” Dëdim ben Türyh oğlı Türkem” “Sen ğalıs Türyh misan?” “Ħalıs Türkem” Dedi oħur yazar misan?” Dëdim “Ħëç’ bi lesanı da oħur yazar deyilem” Dedi “ëyi ki sen oħur yazar deyilsen oħur yazar olaydın Urusyanıñ bi kazuğı vârdi oni de sen 35. çıharırdıñ.”

Şimdiden süra Allahtan iman kur’an istiram. İki tane de oğlüm vâfir çalışıllar, yardım ëdillar, şimdiki oğullar baba mabayi tanimillar, ba’zisi vâfir tanıllar. Sebze ekerik rızkımızı Allah ulaştıri, yirik, otirik.

Ahlath İbrahimoglu Süleyman (Yaş: 80 derleme yılı: 1968)

Müştak Baba'nın asıl adı Seyh Mustafa Efendi'dir. Bitliste doğmuştur. Sultan Seyh Abdulkadir Geylani silâlesine mensuptur. Tahsilinin bir kısmını Bitlis'te tamamlamıştır. Bitlis o zamanın ilim ve irfan ocaklarından biriydi. (Hicri 1316 tarihli Bitlis Salnamesi'nde kaydedildiğine göre şehirde 24 medrese, 5 tekke, 107 cami ve mescit, 4 zaviye bulunmaktadır. Bağdat ve civar illerden bu medreselere akın akın talebe gelir.) Şair bu irfan ocaklarından gereği kadar nasibini aldıktan sonra Dersaadet'e gitmiştir.

Mütevazı bir şair olduğundan pek tanınmamıştır. Edebiyat tarihçilerimiz tarafından bilinmemekle beraber bugüne kadar yazılmış edebiyat tarihlerinde kendisinden bahsedilmemiştir. Bunun yanında İslâm Ansiklopedisinde, Bektaşilik ve Alevilikle ilgili neşriyatta şair hakkında yazılmış bir satır bile yoktur.. Yalnız Şemsettin Sami, Kamusu'l Alam'ının 6.c. 4288. sayfasında şair hakkında şu bilgiyi veriyor. «Müştak, Şeyh Mustafa Efendi mütehayyirin şuara-i Osmaniden ve meşayih-i Kadiri'den olup Bitlis'i olduğu halde Dersaadet'e virudla Eyüp da Selâmi Efendi hankahında post-nişin olmuş hicri 1247 de merhûmeti canibine giderek orada irtihal etmiştir. Mürettep divanı vardır.» Müştak Baba'dan bahsedilen ikinci eser Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri'dir. (2.c. 420.s.) «Şuara-i aşkından ve terikat-ı Kadiriye meşayihinden, Selâmi dergâhı meşayihindendir. Vatana göçerek 1247 tarihinde Muş'ta şehit edildi. Tertip edilmiş matbu divanı ile Asar-ı Müştak Esrar-ı Uşşak, Mektubat-ı Kimya-ı Müştak ve farsça Baharname isimleriyle

tab olunmamış eserleri vardır.»

İstanbul'a hangi tarihte gittiğini bilmiyoruz. Eyüp'ta Selâmi Efendi hankahından, divanında sitayiş ile bahseder. Anlaşılan şair, bu hankahda epeyce bir zaman kalmış ve bu hankahda itibar görmüştür. Selâmi Efendi 1813 tarihinde İstanbul'da ölmüş bir şeyhülsılandı. Eyüp'te Nakşibendi dergâhının şeyhi iken ölmüştür.

Şiirleri daha çok tasavvufi çeşnillidir:

Vasıl-ı dildar idim ben dün gice
Vakıf-ı esrar idim ben dün gice
Li maallah zevkine irmiş idim
Yog-idim hem var idim ben dün gice
Nutk-ı İsa-veş sözüm bulmuşdu ruh

GENE OLMAZ

Bir sigara yakarsın
Ateşi yan gider
İnandırılmazsın efkârı olduğuna
Kaderi kahve yudumunda çeker
Ters dönderirsin aklınca dünyayı
Yüreğin kabar kabar
Ağlayamazsın...
Postacı komşu kapıyı çalar sana inat
Deli olur
Söyleyemezsin
Tek tük yağmur atar bulutlar
Asi olursun Tanrıya
Duyuramazsın...
Unut diye haber salar sevdiğin
Karşına geçer sonra
Gözünün içine bakar amma
Öldüremezsin...
Bu nasıl dünya dersin oturup
Kişilerin en kötüsü olursun
Kahrolursun
Yere çalmak istersin dünyayı tutup
Sapı gelmez eline...

— SÜLÜN AKTEMEL —

Gerçi bir güftar idim ben dün gice
Emrime münkad idi çarh-ı felek
Aşık-ı muhtar idim ben dün gice
Terk-i afak eyleyip Müştak-veş
Mail-i didar idim ben dün gice

(72.s.)

Müştak şairin mahlası olup bilindiği gibi arapça şevk kökünden bir ism-i mefuldür. Özüyen, arzu eden, göreceği gelen anlam-larındadır. Baba İskabına gelince bu bir tasavvuf istilâhı olarak Selçuklu'lardan bu yana kullanıla gelmiştir. Bu ad Bektaşîye, Kalenderîye, Haydariye gibi tarikatlarda şeyhlere verilmiş bir unvandır.

Müştak'ın hangi tarihte İstanbul'dan Bitlis'e döndüğünü kesin olarak bilmiyoruz. Fakat anlaşıldığına göre Bitlis'e döndükten kısa bir müddet sonra o zamanın Muş ili hakimi Alâattin Paşa oğulları tarafından Muş'a davet edilmiş ve orada boğdurulmuştur. Mezarı Muş'tadır. Halk arasında onun hayatı hakkında söylenenler şunlardır: «Müştak, seyyah olarak gezermiş, ömrünün büyük bir kısmını İstanbul'da geçirmiş, Sultan Şeyh Abdulkadir Geylani silâlesindendir. İstanbul'da iken padişah ikinci Mahmud'un sevgisini kazanmıştır. Padişah Muş havalisinde Erişter isimli bir köyü kendisine vermiş. Şair Muş'a geldikten sonra o zamanın mutasarrıfı Alâattin Paşalardan Şerif Paşanın zulmüne uğramış, buna tahammül edemiyen Müştak, bir mecliste «İstanbul'a gidersem padişaha durumu bildireceğim» demiş. Bunu duyan Paşa, padişahın hissına uğrayacağından korkarak şairi gizlice davet ederek boğdurmuştur».

Müştak divanında Aleviliği öven şiirler yazması ayrıca muharremiye başlığı altında divanına koyduğu kasidede Muharrem ayından bahsedilişi, divanın tabii dolayısıyla divanın sonuna konan birkaç sözde «Tarikat-ı Aliye meşayihinden Müştak Baba» denmesi, şairin Alevi olması ihtimalini veriyor.

Muharremiye'den:

Dila geldi yine eyyam-ı matem
Bu ruzi-ı bi vefada olsa hurrem

Heman hasretle kan ağlar demadem
Muharremdir medet ey dil muharrem

Bugün ol siyeh gündür ki ey can
Şehid oldu o sultan-ı Şehidan

Bugün ehl-i muhabbet eyler efgan
Muharremdir medet ey dil muharrem

Alinin Kanberinin çakeriyüz
Muharremdir medet ey dil muharrem
(59.s.)

Divanında birçok kimselerin ölümleri üzerine tarihler düşürmüştür. Bunlardan biri Kasım Baba'dır. Kasım Efendi Abdulkadir Geylani ahfadındandır. Hicri 941 de ölmüştür. (Bk. Osm. M. 145.s.)

Müştak Baba, devrinin tekke şeyhlerine ve siyaset adamlarına karşı hümmetkâr bir dil kullanmış, onlara methiyeler yazmıştır.

Şiirleri arasında Kadiri olduğuna da söyler. Bu hususu Ş. Sami ve B. Mehmet Tahir de söylemektedirler.

Kadiriye kadiri gül gibi başda gezeriz

Zerre-i hak der-i Padişah-ı Geylaniyiz

Divanı ölümünden sonra İstanbul'da bastırılmıştır. Basılış tarihi 1264 tür. Bu baskıda: 260 gazel, 31 tahmis, 13 türkçe kıta, 11 Farsça kıta, 6 farsça muhammes, 4 Türkçe, 2 farsça tarih, 2 türkçe muhammes, 1 müsvedde, 1 terci-bend vardır. Şiirlerini içine topladığı bu divanda bütün nazım şekilleri ile şiirler yazmamış, ancak divan sahibi olmanın şartı olan «bütün Arap harfleri ile kafiyele gazeller yazma» şartını yerine getirmiştir.

Müştak Baba şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Dili sadedir. Zaman zaman şiirlerinde mahalli atasözlerine de yer vermiştir. Kendisi bir halk şairi değildir. Okumuş zahiri bilgi ile tamin olmayıp tasavvuf yolunu tutmuş, olgunlaşmış, mecazî aşk-ı gerçek aşka ulaşmış, tam manasıyla ermiştir.

O ESKİ BAHÇELER

İlimli güneşler vardı hatırladığım

Eylül ikindilerinde o eski bahçelerin

Sonra çay rengi bir gurub, bir keman sesi

Şubert'in la minör sonatı, öylesine derin

Güz havuzlarında çürümüş yapraklar moyazığı vardı.

Başkaydı o mevsimlerin tadı, anlatılmaz

Aşklarsa yılanmış şaraplar gibiydi

Bir defa tutulmaya görsün insan

Bir rüya mı, yoksa hayal mi neydi?

Kaf dağımın ardında kaldı bütün masallar..

Şimdi sâdece hâtırasım yaşamadayız

Yıllarca evvel mutlu hüznlerle geçen günlerin

Bir yerde vuruyor sanki gölgesi suya

İşte bak hâlâ o keman sesi, bir de sen

Eylül ikindilerinde o eski bahçelerin..

SİYAMİ ÖZEL

Yazdığı şiirleri içinde (Doğu illerinde aydınlar arasında söylenen ve bununla tanınan) en ilgi çeken şiiri aşağıya koyduğumuz gazelidir. Bu gazelde Ankara'nın İstanbul (İslambol) ile hemser olacağını müjdeler. Şair'e ermişlik unvanının verilmesinin bir sebebi de budur. Eski harflerle Ankara: elif, nun, kaf, re, he, harfleri ile yazılır. Aşağıdaki gazelde bu harflerin geçtiği yerler beyaz olarak dizilmiştir.

Meva-i nazenine kim elif olursa efser
Labud olur o meva İslambol ile hemser
Nun-vel-kalem başından alınsa nun-ı Yunus

Aldıkta harf-i diğer olur bu remz izhar
Miftah-ı sure-i Kaf ser had-ı kaf takaf
Munzam olunmak ister Ra-i Resul Peygamber

Hay-u hu ile ahır maksud oldu zahir
Beyt-i Vel: ül'ekrem el hac abd ekber
Ey Padişah-ı fiham sultan Hacı Bayram
Ruhan ister ikram Müştak-ı abd-ı şaker
(29.s.)

Şairin elimizde matbu bir divanı vardır. Bu divanın bir yazma nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesindedir. Öteki Baharname, Asar-ı Müştak Esrar-ı

Uşşak, Mektubat-ı Kimya-ı Müştak adlı eserleri henüz elimize geçmedi.

Bugün, Türk Edebiyatı ilmi aşağı yukarı üniversiteler çerçevesi içinde kalmıştır. Daha nice büyük ve şöhretli şairlerimizin bütün cepheleri aydınlanmamıştır. Sonra Üniversitelerde eleman azlığı, talebe sayısının gündün güne artması bu işin gecikmesinde başta gelen sebeplerdendir. Bu durum karşısında küçük şairlerimiz üzerinde derinlemesine inceleme imkânı kalmamaktadır. Öte yandan, bugüne kadar yazılmış edebiyat tarihlerinde nice şairin adı bulunmadığı gibi nice şairin de şiirlerinden bol bol misaller verilmiş, bilgiye gelince birkaç satırla iktifa edilmiştir. İslâm Ansiklopedisi gibi kıymetli bir yayında bu ve buna benzer şairlerimize bir iki satır yer bile verilmemiştir. Hiç olmazsa Ş. Sami'nin verdiği kadar bir iki söz söyleneydi. Temenni ederiz ki bu ansiklopedinin eki yapıldığında bu husus da göz önüne alınır.